

Наталія ЛИСЕНКО-ЄРЖИКІВСЬКА

ТВОРЧІСТЬ ЄВГЕНА МАЛАНЮКА В КОНТЕКСТІ СЛОВ'ЯНСЬКИХ ЛІТЕРАТУР

Упродовж свого життя Євген Маланюк (1897, Єлисаветград, нині Кіровоград — 1968, Нью-Йорк) зазнав, за його висловом, три еміграції і два інтернування. Мотиви самотності, чужих країн, чужих міст, «чужих сердець» уже з перших віршів стануть наскрізними в його творчості. Захоплюючись шедеврами світової літератури, він завжди зіставлятиме рідне — «неприсутньо-далеке» і чуже — «присутньо-близьке». Багатоголосся його поезії притаманні й медитативність, і неоромантичний пафос, і риторичний дискурс, і публіцистична викривальність. При цьому вже у ранніх публікаціях Маланюк постає «духовним зв'язківцем», коментуючи мистецький процес на батьківщині та за її межами.

Євген Маланюк пройшов від початку звичний шлях самоусвідомлення щирого українця та не менш звичні перипетії початку ХХ ст. Звичний — тому що його пройшли майже всі значимі історичні постаті української революції: реальне училище, петербурзький політех, навчання у Київській військовій школі, запасний полк, вояк УНР, польські табори.

Перші поезії Є. Маланюка — російськомовні (1915), позначені, на думку Ю. Шереха, впливом символістів, акмеїстів, хоча він вільно орієнтувався не тільки в українських, російських, але й у західноєвропейських течіях. В Україні наш поет став відомим з 1920 р. завдяки критику Феліксу Якубовському.

Автор «Книги спостережень» був людиною вельми широкого діапазону, цікавою й оригінальною особистістю. Це сприяло знайомству Є. Маланюка з провідними письменниками польської літературної групи «Скамандер», до яких належали Казимир Вежинський, Ярослав Івашкевич, Ян Лехонь, Антоній Слонімський, Юліан Тувім. Товариські стосунки між ними зав'язалися ще в часи його редакторської праці в таборовому журналі «Веселка» (Каліш, 1922–1923) та укладання перших збірок «Стилет і стилос» (Подебради, 1925),

«Гербарій» (Гамбург, 1926). До речі, у Музеї Анни і Ярослава Івашкевичів збереглися дарчі примірники «Веселки» і поетичних книжок міжвоєнного періоду Є. Маланюка. Авторські дедикації свідчать про побратимство. Приміром, на титульній сторінці «Гербарію», книги віршів 1920–1924 рр., читаємо: «*Моєму першому критикові і любому землякові Івашкевичу. Евг. Маланюк*» (курс. — Н. Є.) [1]. Серед музейних раритетів — альманах «*Озимина: Евген Маланюк*. Михайло Селегій. Михайло Осика» (Каліш, 1923).

На сторінках літературного щомісячника «Веселка» (травень 1922 р. — кінець 1923 р. у Каліші) публіковано Юрія Дарагана, Миколу Мирського [2], Кліма Поліщука, Максима Гриву [3], Івана Губенка [4], Антіна Павлюка, Євгена Маланюка, апробуючи різні теми й стилі. Твори останнього засвідчили небуденний талант поета, літературного критика та есеїста. Зі сторінок журналу прозвучало його перше творче кредо: «Побожно буду жати жито / 3 колоссями достиглих слів...» [5].

Варто зазначити, що таборовий період подано у книжці Симона Наріжного «Українська еміграція: Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами» (Прага, 1942). Сумлінно зібрані дані, що охоплюють різні аспекти діяльності інтернованої української армії в Польщі на початку 20-х рр., маємо також у працях Олександра Колянчука [6], Володимира Трошинського [7], Миколи Шудрі [8], Оксани Веретюк [9], у статтях Тараса Салиги, Мойсея Гона, Миколи Крупача, Тамари Касьяненко, у літературознавчих розвідках і монографії Леоніда Куценка «*Dominus Маланюк: тло і постать*» (2002) [10] та в статтях автора пропонованої розвідки [11].

Про часопис «Веселка» дослідники творчості Є. Маланюка сказали вже чимало, але, на нашу думку, на більшу увагу заслуговують тематика й проблематика журналу, а також літературні взаємозв'язки з польськими письменниками, зокрема й статті Є. Маланюка «*Skamander, miesi cznik poetycki. 1922–1923. Warszawa*» (1923), «*У сусіда: профілі польських поетів*» (1923), присвячені творчості Юліана Тувіма, Антонія Слоніського, Яна Лехоня, Казимира Вежинського, Леонарда Подгорського-Околува, які з того часу не передруковувалися.

Восени 1923 р. Є. Маланюк їде до Чехословаччини на навчання в Подєбрадській господарській академії (1923–1928), де стає неформальним лідером української празької поетичної групи (до її складу ввійшли Юрій Дараган, Наталя Лівичька-Холодна, Олег Ольжич, Олена Теліга, Леонід Мосендз [12], Оксана Лятуринська, Олекса Стефанович, Микола Чирський, Галя Мазуренко та ін.). З нетерпінням чекає він на появу своєї третьої книжки «*Земля й залізо*» (Париж, 1929), друкування якої затяглося. Навчання на гідротехнічному відділі інженерного факультету, студентські літературні вечірки («...Знову перо,

книги мудрі...» [13]), наукові, політичні дискусії, мистецьке побратимство, — все це знайшов Маланюк у Празі та Подебрадах [14].

1925 р. Є. Маланюк одружується із Зоєю Равич, шлюбний союз з якою закінчився розлученням 1929 р. Але згодом, з часу зустрічі в Німеччині наприкінці Другої світової війни в таборах переміщених осіб, давня приязнь поновилася й тривала до кінця життя поета.

Живучи в Чехії, письменник не пориває зв'язків із польськими літературними побратимами, тривають зустрічі, листування — ще одна маловідома сторінка нашої літератури. Вартий уваги лист Є. Маланюка до Наталі Лівіцької-Холодної від 23 квітня 1924 р., яка у справах виїхала до Варшави. З тексту зрозуміло, що вони домовлялися перед поїздкою щодо побажань і прохань поета. Отже, у листі Маланюк запитував Наталю Лівіцьку-Холодну, чи заходила вона до його товариша Леонарда Підгорського-Околува (познайомився 1921 р. у Пйотркові). Інтерес до новин мистецького життя Варшави виявився у проханні привезти до Чехії часописи «Літературний щоденник», «Скамандер» і книжку А. Слоніньського «Година поезії» (1923). Насамкінець Маланюк просив переказати Леонардові, що його третя збірка «Білорусія» (*Białoruś*. — *Wilno*, 1924) зацікавила білоруських студентів-емігрантів у Празі й Подебрадах.

Зацитую фрагмент з цього листа («Матеріали до новітньої історії літератури і громадської думки», Нью-Йорк, 1992. — Т. 3): «...Чи були вже у *Podhorskiego-Okołowa*? Навяжіть контакт, як слід, і привозить побільше літер-новин, а головне: «*Skamander*» — побільше номерів цього журналу, «*Godzina poezji*» А. *Słonimskiego* і «*Dziennik Literacki*». Передайте мій гарячий привіт моїм любим товаришам поетам-варшавським — всім — через Леонарда і скажіть тому «*Іроду*», щоб писав обов'язково, а також прислав «*Białoruś*», якою тут дуже зацікавилися білоруси...» [15].

Критик Єжі Квятковський про Леонарда Підгорського-Околува писав так: «...зачарований «Панем Тадеушем» (Адама Міцкевича. — Н. Є.) і російським символізмом, він поет ностальгії за Білорусією...» («...zafascenowany «Panem Tadeuszem» i symbolizmem rosyjskim poeta nostalgii za Białorusi ...» [16]). Саме на засадах принципів християнської моралі та естетичних засад символізму й акмеїзму вибудовалися стосунки між Околувим і Маланюком. Це засвідчено у третій частині його поеми «Послання» (1925–1926) рядками:

Так. Пам'ять зберегла навік
Кривії вулиці Пйонтркова.
Серед сліпців, серед калік
Натхнене і видюче слово
Чужою мовою.

Читкіш —
Згадався образ Леонарда,
(Не трубадура і не барда:
Поет, чий вірш — свячений ніж
В хижацьку душу міщанина).
Хвилина й ми удвох — одно,
Бо наша спільна Батьківщина —
Вершина... [17]

Є. Маланюк, спираючись на біографічні реалії, звернувся до ліричного образу Леонарда й тематичної проблематики його збірки «Шлях до Емаусу» (*Droga do Emaus*). — Warszawa, 1923) для того, щоб повести розмову про нахненне Богом поетичне слово, завдяки якому можливо:

...І виростать і не скоряться.
Щоб крізь умовний час землі
Врости у неба Божу вічність... [18]

Тема творчих стосунків між Є. Маланюком і польським поетом, критиком і перекладачем Л. Подгорським-Околувим заслуговує на окреме дослідження. Так само варті уваги авторські переживання й роздуми у поемі «Посланіє», де поєднано пафосне звучання з емігрантською ностальгією. А ідейна й тематична спрямованість цього художнього твору — утвердження європейських цінностей.

Навесні 1928 р. поети групи «Скамандер» були запрошені до Праги на літературний вечір. Є. Маланюк зустрічався з ними. Зі скупих рядків епістолярії дізнаємося зовсім небагато. Ось лист до Д. Донцова від 24 березня 1928 р.: «Тут були польські поети. Живуть і творять. Багато цікавого в них. Але Подгорський ні слуху ні духу...» [19]. Надсилаючи вісточку до Варшави Наталі Лівіцькій від 1 червня 1928 р., теж поділився новиною: «Були польські поети. Пробалакали й проходили три дні. Добре було...» [20].

У збірці Я. Івашкевича «Повернення до Європи» («Powrót do Europy», 1931) маємо вірш «Прага» («Praga») з епіграфом «Євгенові Маланюкові» («Eugenjuszowi Małaniukowi»). Це розповідь про давноочікувану зустріч двох давніх приятелів, які всю ніч читали один одному вірші, згадували дитинство й юність, що проминули в Україні, насолоджувалися забутими висловами української мови: «...Та mowa tak muzyczna dla mnie jest i drzemna, / Słychać w niej brzęki stepu i kolebek skrzyżu, / Co kołysały mężów jak my zabłąkanych...» [21] (...Та мова для мене музична і таємнича, / Чути в ній звуки степу і скрип колиб, / Які колисали заблуканих, як ми, мужів... (Перекл. А. Могильного)

Празьке побачення і розмова двох поетів спричинили, за словами польського літературознавця Єжі Квятковського, т. зв. «поетичний брудершафт» [22]: komponуючи «Повернення до Європи», Івашкевич поряд зі своєю поезією

«Прага» умістив, перекавши польською мовою, присвячене йому ліричне послання Є. Маланюка «До Ярослава Івашкевича» («Do Jarosława Iwaszkiewicza»). Таке новаторство дало можливість ширшому колу польських читачів познайомитися з автором «Стилета і стилоса», почути його ностальгійні нотки, переконатися в тому що, «на холодному камені чужих столиць» [23] віра в майбутнє України додає наснаги емігрантам:

Bóg jeszcze w swoim majestacie
Nad wygnańcami wznosi dłoń,
Ale nie tylko, Panie Bracie,
W lirycznej dani nasza broń.

Na tym słowiańskim trotuarze,
Gdzieśmy się zesłi, z bratem brat,
Nie tylko męka się rozżarza,
Lecz także nowych sprzężeń świat.

Patrząc na Pragę i Warszawę
Nie tylko odczuwamy ból,
Ale krzepimy przyszłą sławę
I przestrzeń zniewolonych pól... [24]

До речі, в архіві Я. Івашкевича збереглася збірка віршів, на титульній сторінці якої написано: «Дякую за «Powrot» «Землю й залізом» — це також «Powrót do Europy». Твій Євген Маланюк. Варшава. 23.03.31» [25]. У цитованих словах прочитується орієнтація на Європу, на її лицарський і героїчний поступ, який поет бачить так: «...І у всьому — одна мета: / Серця — горі і дух у Вічність / Готична башта, як стріла...» [26]. Книжками «Земля й залізо» та «Земна Мадонна» Є. Маланюк продовжив розмови, зокрема й з Івашкевичем (вірш «І конунг і каган — зараз...» [27]), про цінності Заходу і вади більшовицького Сходу, подаючи своє бачення української проблематики.

Через шість років Маланюк повертається до Польщі (де живе до 1944 р.), проте відчуття чужини не полишає його: «...Труден день біля чужої праці / (Дальній родич чи набридлий гість), / Біль, що всіх істота еміграцій, / День і ніч охляле серце їсть...» [28].

Саме наприкінці 20-х рр. центр українського життя переносить з Чехії до Польщі (група «Танк», журнал «Ми», видавництво «Варяг», Варшавська поетична група), але триває започатковане ще у 20-х рр. мистецьке і наукове спілкування на теренах Варшава — Львів — Прага — Ужгород — Хуст.

На початок 30-х рр. у місті над Віслою виникла група, пізніше умовно названа Варшавською (Н. Лівицька-Холодна, О. Теліга, Ю. Липа, А. Крижанівський,

П. Зайцев, Є. Маланюк та ін.), яка тримала зв'язок із празькими й галицькими українськими літераторами. Постійне спілкування між тими, хто залишилися в Чехословаччині (Ольжич, Лятуринська, Мосендз, Стефанович, Чирський), львівськими колегами (Дмитро Донцов, Богдан-Ігор Антонич, Євген-Юлії Пеленський, Богдан Кравців, Святослав Гординський та ін. [29]) — жило мистецькі інтереси, давало насагу. Щоправда, у Варшавській групі [30] виникла серйозна конфліктна ситуація [31], яка потребує окремого дослідження.

За умов внутрішньої екзистенційної катастрофи (чужий дім, чужий мовний простір) письменники-емігранти озвучували свої пошуки сенсу буття, висновували глибоке переконання, що на них покладено особливу місію: зберігати й розвивати вітчизняну культуру, своїм словом протистояти більшовицькій ідеології, прискорювати майбутнє незалежної соборної України.

У доповіді О. Теліги «Сила через радість», виголошеній в Українській студентській громаді у Варшаві 15 червня 1937 р., наголошено: «Дбаймо скоріше про те, щоб бути батьками нашого майбутнього, аніж синами нашого минулого» [32]. Така позиція визначила їхній світогляд як «трагічний оптимізм». Виразник національної ідеї на теренах еміграції Дмитро Донцов починає свою статтю «Трагічні оптимісти» розшифровуванням цієї умовної назви: «Трагічний оптимізм, — *famor fati* — особлива філософія життя. Тільки вона дає відвагу жити і вмирати. Тільки в ній — дійсна краса. Знаходимо її в Шевченка і в Лесі Українки. Потім — довга перерва. А потім — піднесли її прапор нинішні трагічні оптимісти...» [33]. До «яскравої заграви блискачкого дня нашої літератури» — тих, хто переборює песимізм і відстоює героїчний світогляд і чин, критик зараховує Ю. Липу, Л. Мосендза, О. Стефановича, Н. Лівіцьку-Холодну, О. Лятуринську, Ю. Клена, О. Телігу, О. Ольжича, Є. Маланюка. Для них національна ідея — визначальний стрижень власного життя і творчості, єдиний порятунки для нації. Попри різні непорозуміння (симпатії, антипатії, еміграційні проблеми), Д. Донцов зумів об'єднати в редакційному й авторському колективі журналу «Літературно-науковий вісник» (1922–1932), згодом — «Вісник» (1933–1939), що виходив у Львові, талановитих особистостей, серед яких були вищеназвані митці. Героїко-волюнтаристська настроєвість «вісниківського середовища сформувала їхній самобутній стиль «вольового неоромантизму», який, за словами Олега Багана, своєю національно-наступальною ідеєю відрізнявся від «революційного» і «червоного» неоромантизму радянської української літератури [34]. Принагідно зазначимо, що саме зі сторінок «Вісника» польські літератори брали матеріал для перекладів з української літератури та для дискусій із проблем «українського питання» в Польщі. Назвемо передусім статтю Д. Донцова «Чи Захід?» (Вісник. — 1935. — № 5), передруковану в польському часописі «Бунт молодих» («Bunt Młodych». —

1935. — № 12 13), яка збурила польську пресу: «Бюлетень польсько-український» («Biuletyn polsko-ukraiński». — В. Бончковський, З. Мазур), «Ранкова газета» («Gazeta poranna». — А. К., «Народна думка» («My Narodowa». — А. Гертх), «Зет» («Zet». — Є. Браун).

Пізніше ідейна єдність українських поетів-емігрантів міжвоєнного періоду підштовхнула критика Володимира Державіна [35] дати їм назву «Празька літературна школа». Юрій Ковалів слушно зауважив, що «позбавлене зовнішніх ознак літературного угруповання, засвідчене самоочевидною інакшістю, воно вимагає нетипового, не відразу вловного рецептивним чуттям об'єктивного висвітлення...» [36]. Навколо «Празької школи», Варшавської поетичної групи і «Донцовського вістниківства» давно точаться розмови та дискусії, в яких беруть участь численні письменники й науковці (Юрій Шерех, Ігор Качуровський, Богдан Бойчук, Богдан Рубчак, Григорій Грабович, Юлія Войчишин, Мікулаш Неврлий, Юрій Ковалів, Іван Дзюба, Микола Жулинський, Григорій Сивокінь, Сергій Білокінь, Тарас Салига, Микола Ільницький, Роман Гром'як, Ярослав Поліщук, Аліна Моравкова, Богуслав Бакула, Едвард Касперський Леонід Куценко, Надія Миронець, Олександр Астаф'єв, Сергій Квіт, Марія Моклиця, Олександра Гнатюк, Євген Нахлік, Юрій Шаповал, Олег Баган, Галина Корбич, Ігор Набитович, Микола Крупач, Галина Сварник, Валентина Просалова, Оксана Тищенко, Зіфред Ульбрехт, Олесь Омельчук, Людмила Скорина, Людмила Сірик та ін.).

Зі свідчень сучасників відомо, що Є. Маланюк був постійно у вирі культурних і політичних подій, виступав у пресі з оглядами української літератури — емігрантської та вітчизняної, публікував політологічні статті, часто бував на Волині, в Закарпатті, у Львові. Його контакти, зокрема зі львівським літератором і видавцем Євгеном-Юлієм Пеленським, були творчими і плідними. Репрезентуючи польському читачеві українську літературу, письменник розповідав про класиків і сучасників, про «двоколіїнісь» українського літературного процесу, дебютні поетичні й прозові книжки. Особливу увагу приділяв творчості Павла Тичини, Миколи Бажана, неокласиків (Максима Рильського, Миколи Зерова, Павла Филиповича, Михайла Драй-Хмари, Юрія Клена), Марка Вороного.

Есеї Є. Маланюка «Шкіци до типології культур» («Marchońt» — 1935. — № 2) [37], «Таємниця Гоголя» («Wschód-Orient». — 1934. — № 2–4), друковані польською мовою, викликали полеміку в пресі. Виступав він і на сторінках «Бюлетеня польсько-українського» («Biuletyn polsko-ukraiński», 1932–1938) — часопису, який заторкував українську проблематику й питання польсько-українських стосунків, друковано також у варшавських періодичних виданнях «Літературні відомості» («Wiadomości Literackie»), «Варшавські пам'ятки»

(«Pamiętnik Warszawski»), «Атенеум» («Ateneum»), «Польська думка» («My polska») та ін. На шпальтах останньої була вміщена «Боротьба з Хохолом» Є. Маланюка (1936. — № 13) — відгук на збірку поезій К. Вежинського «Трагічна воля» (1936).

Налагодивши добрі контакти з літераторами й журналістами чеських і польських часописів, він сприяв популяризації доробку українських митців, його включенню у слов'янський контекст. Тим-то Юзеф Лободовський стосовно Маланюка повторював таке: «Зав'язав певні стосунки в столичному літературному середовищі, підтримував контакти з кількома видатними поетами — Тувімом, Вежинським. Скрізь вважали його першим українським поетом на Заході...» [38]. Письменика шанували зокрема за розроблену ним історіософську й художню концепцію державницької візії України, яскраво проявлену в таких збірках, як «Земна Мадонна» (Л., 1934), «Перстень Полікрата» (Л., 1939), «Вибране» (Львів; Краків, 1943).

Коло знайомих Маланюка у Варшаві було досить широким: скамандрити (Я. Лехонь, Ю. Тувім [39], Я. Івашкевич, К. Вежинський, А. Слонімський), Леонард Вілам Гожиця, Подгорський-Околув, Володимир Бончковський, Єжи Браун, Юліан Волошиновський, Юліуш Каден Бандровський, Кароль Іжиковський, Єжи Анджиєвський Єжи Гедройц, Станіслава і Єжі Стемповські [40], Марія Домбровська, Євгеній Житомирський, Юзеф Лободовський, Чеслав Мілош, Володимир Слободнік, Кароль Стриєнський, Ганс Слівінський, Фелікс Загора Ібянський, Степан Ярач, Чеслав Ястшембець-Козловський (завдяки його перекладам вийшла друком книга поезій Є. Маланюка «Hellada Stepowa», Варшава, 1936). Серед знайомих автора «Землі й заліза» були й російські письменники-емігранти Дмитро Філософов, Олена Хірякова та ін.

Спробуємо виокремити найсуттєвіше в світоглядній позиції нашої емігрантської літературно-наукової громадськості, а саме намагання повновартісніше висловити в літературі «нову українську духовність», протиставити «запальній казці комунізму патос державної ідеї» (О. Ольжич) [41]. Вельми важливим поставало тоді завдання репрезентації української науки та літератури (материкової та еміграційної) для іноземного читача, співпраця з ученими, митцями, журналістами, видавцями країни. Так, наприклад, Є. Маланюк у коментарі до інтерпретованих Ю. Чеховичем віршів П. Тичини зі збірок «Сонячні кларнети», «Плуг» і «Замість сонетів і октав» зазначив, що перекладач зумів помітити «пан-музичність світовідчуття поета» та його «справжню європейськість» [42]. А Чехович у листі до Владислава Себили теж підтвердить значимість свого вибору: «Братерство народів повинно заманіфестуватися насамперед у стосунках до тих, котрі є братами... З сучасних українців я маю готову цілу збірку Павла Тичини...» [43].

Подаючи польському читачеві журналу «Сучасний погляд» («Przegląd współczesny») Є. Маланюка як автора статті «Про українську літературу» («O literaturze ukraińskiej»), письменник Юліан Волошиновський зокрема писав: «Творчість Маланюка (особливо в останні роки) характеризується історіософічністю. У боротьбі Сходу із Заходом, ареною якої була і є Україна, Маланюк займає оксиденталістичну позицію, з якої випливають сильні антимосковські акценти його поезії, тому й заборонена вона на Радянській Україні. Зате окремі вірші Маланюка перекладені польською (Тувім, Івашкевич і Симонолевич), французькою, німецькою і російською мовами. Тай сам займається перекладами з Бодлера, Чеха і Махара» [44].

Волошиновський відчув у віршах українського митця відлуння голосів Верхарна і Рільке, Ередія і Висянського, Махара та Тичини й зауважив поетове вслухання у неспокійну сучасну добу.

З-поміж архівних раритетів Волошиновського збереглася збірка «Земля й Залізо», на титульній сторінці якої є дарчий напис: «Його Мосці зацному Панові Юліянові Волошиновському шляхтичу подільському, а приятелеві нашому ласкавому книгу цю, вигнанням зроджену, офіруємо Р. Б. 1931. 2. IX. Сотник війська Запоріжського Евген Маланюк» [45]. Роками беріг Ю. Волошиновський візитну картку українського поета («poeta ukraiński»): «Inż. Eugenjusz Małaniuk. 9–40–69. Warszawa. Włodarzewska 17» [46].

Поетичний і публіцистичний доробок Є. Маланюка [47] зацікавив, зокрема, тих письменників, котрі гуртувалися навколо варшавського громадсько-політичного і літературно-мистецького двотижневика «Зет» (1932–1939) і холмського журналу «Камена» (1933–1939). Завдяки перекладам Казимежа Анджея Яворського, Юзефа Чеховича [48], Юзефа Лободовського, Тадеуша Голлендера, Любомира Рубаха, Олександра Баумгардтена вірші нашого поета були досить широко представлені польському читачеві. Було навіть і таке, що «Напис на книзі віршів» Є. Маланюка в перекладі Ю. Лободовського з'явився 15 серпня 1937 р. одразу в двох журналах: «Ілюстрований щорічник» («Tygodnik Pustrowany») та «Бюллетень польсько-український». Лаконічними рядками життєпису з поясненням своїх громадянських і творчих настанов, пророцькими мотивами цей вірш якнайповніше характеризував поета-емігранта: Напружений, незламно-гордий, / Залізний імператор строф, / Веду ці вірші, як когорти, / В обличчя творчих катастроф... [49] (Napięty i niezłomnie dumny, / strof imperator, co jak grom, / wiodę te wiersze, jak kolumny / wporst ku katastrof twórczych dniom... [50]).

В останніх рядках вірша помітна присутність різниці в порівнянні з першою публікацією у «Літературно-науковому віснику» (1926. — № 5) та у збірці «Земля й залізо». Нагадаємо ці рядки: *Збагнеш це, чим серце билось, / Яких*

цей зір нагледів мет...». Вони в перекладі звучать так: «*Pojmiesz ku jakim wielkim chwilom / Krew pulsowała w głębi żył*». Імовірно Є. Маланюк, переписуючи для перекладача текст, сам змінив рядки вірша. Хоча не виключаю й того, що Ю. Лободовський переінакшив їх з якихось своїх міркувань.

Зауважимо ще дві випадкові зміни у «Написі на книзі віршів». Це друкарська помилка, яка втрапила до збірки Є. Маланюка «Поезії» (Л., 1992). Тут замість авторського іменника «зір» («Збагнеш, оце чим серце билось / Яких цей зір нагледів мет...») надруковано слово «звір», яке вимагає зовсім іншого прочитання вірша. А в «Ілюстрованому щорічнику» із-за редакційного недогляду пропущено словосполучення «веду ці вірші» («wiodę te wiersze»), що теж порушувало тканину поетичного тексту.

Тижневик «Літературні відомості» (12 березня 1933) подав у перекладі Юліана Тувіма поезію Є. Маланюка «Варшава» («Warszawa»). Пізніше поет включив її до циклу «Міста, де минали дні» (зб. «Проща», 1954). Це — роздуми біля пам'ятника Адаму Міцкевичу і водночас розмова через сто років емігранта з ХХ ст. з емігрантом з ХІХ ст. про свободу та місію поета. Цю поезію відносимо до польських «пам'ятникових» віршів, присвячених А. Міцкевичу (Ян Каспрович, Віктор Гомулицький Володимир Слободнік, Леопольд Стафф), які утверджували мотив опозиції двох пам'ятників живої (духовної) і мертвої (матеріальної) традиції:

Wpatrujesz się chmurnie, spizowo, / Ponad piętra i ludzi, i twarze, /
Grzmi pod tobą dygocąc miarowo, / Stolica w burzliwym rozgwarze.

W dali mewy wiślane krzyczą, / Fala brzegi piaszczyste liże, /
Czarne miasto twoje, Mickiewiczu, / Eurazyjskim jest dla mnie Paryżem... [51]

(Ти вдивляєшся хмуρο й бронзово / Ponad поверхи, люди і лица,
Під тобою розмірно й грозово / Крутить рокіт щоденний столиця...

Там кигичуть вісянські меви, / Хвиля берег піщаний лиже... /
Чорне місто твоє, Міцкевич, / Євразійським мені Парижем [52])

На жаль, польський дослідник М. Інлот [53] не включив «Варшаву» Є. Маланюка до своєї цікавої книжки про пам'ятники А. Міцкевичу. Ця поезія має також і політичний аспект, в підтексті читається протест емігранта проти політики СРСР, бажання поета бачити Україну незалежною. Звертаємо увагу на втрату при перекладі дуже вагомого маланюківського «*грозово*» щодо означення тогочасної Варшави. Взагалі вірш цей, зокрема вислів «Чорне місто твоє, Міцкевич, / Євразійським мені Парижем», в усій повноті прочитується також у рамках тогочасної дискусії «Схід–Захід». Завершує текст твердження, що

поети є вартівничими волелюбних ідей: ...Pilnuj, pilnuj swojego miasta, / Wartowniku spiżowy, Adamie! [54] (...Стережи, стережи це місто, / Вартівничий із бронзи, Адаме [55]).

У часи гітлерівської окупації Варшави вірш було передруковано в газеті «Білий Орел» («Orzeł Biały». — 1943. — 10 paździer). Про це свідчить лист від 18 серпня 1950 р. В. Бончковського до Є. Маланюка. Принагідно згадаю, що листи польського публіциста зберігаються в архіві Є. Маланюка в УВАН у США.

Доречно саме зараз зацитувати уривок з листа Є. Маланюка до Д. Донцова від 24 березня 1933 р., де йдеться про поезію «Варшава»: «...А справа була дуже проста й випадкова: якось пив чай у Тувіма і — під час взаємних літ [ературних] “справозданій” — відчитав йому той вірш. Він захопився і одразу почав перекладати. А за тиждень телефонує, що він післав до “W[iadomo ci] L[Literackie]”» [56]. Варто додати, що Ю. Тувім зробив два варіанти перекладу.

Поляки високо поцінювали талант українського письменника, одне зі свідчень того — відгук поета і перекладача Ч. Ястшембец-Козловського на книжку «Земна Мадонна». Визначивши такі домінанти цієї збірки, як «любов» (до Бога, жінки, Вітчизни) і «біль», автор уточнює: «той біль плідний і творчий, бо без краплі егоїзму, всією своєю потугою звернений до суспільності й навіть у максимальних своїх анафемах несе прощення». На його погляд, уболівання за батьківщину, втілене у прийомі оскарження, в поезії Є. Маланюка більше переконує читача, ніж сентиментальні зітхання й зізнання інших поетів: «І дивна логіка людських почувань! Ці сердиті оскарження в стократ більше переконують нас в українській національній відрубності, в життєздатному українському патріотизмі, ніж тисяча високих дифірамбів і патетичних гіпербол...». Звернімо увагу на заключне формулювання: «Маланюк — справжній потужної сили поет; типом творчості наближений до того, що ми, поляки, називаємо «віщим». Критик визнає, що провісництвом продиктоване визначення поетом своєї мистецької місії — «давати форму почуттям, / ростити й пестити події...». Є. Маланюк покладає на себе обов'язки не політичного, а духовного провідника, обирає роль не навчителя, а *архітектора нації* [57], якого досі вона не мала. Його мета — силою «мускулястої мови», «конструйованістю думок» вибудовувати таке слово, яке буде почуте, адже «Поет... — будівничий», покликаний утверджувати ідею Конструктивного Чину:

...Він з пекла й грому димних міст,
В яких пульсує електричність,
Поємою будеє міст
Туди — у недосяжну вічність...

...Сталево пружиться рука
І впевнено, з опори рими,
Ось вірш, як стріл необоримий —
Зростає аркою рядка [58].
(L'art poetique»)

Є. Маланюк нагадавав про історичну визначальну роль поета для України («Як в нації вождів нема, / Тоді вожді її поети...» [59]). З цих позицій поцінював місце української літератури, вважаючи її «проявом духовної чинності нашої нації, лабораторією національних ідей, пророцтвом про майбутнє, чи синтезом про минулі шляхи...» [60]. До речі, індивідуально-авторське трактування сутності митця та процесу творчості розглянула Оксана Тищенко у книзі «Метафора Євгена Маланюка» (2004), в якій вказала наявність таких ліричних образів: поет-воїн, поет-пророк, поет-мученик, поет-фахівць, майстер (будівельник, хлібороб) [61]. Але тема ця має ще багато аспектів.

У доповіді «Поезія і вірші», виголошеній 28 квітня 1936 р. у Львові, Є. Маланюк висловив таку думку: «...Що ж торкається *поезії*, то вона, як показує історія, коли й не «врятує», то все ж має більш або менш помітний вплив на історичні процеси...» [62]. Ця визначена поетом позиція мала неабияку вагу. Адже історичні процеси він оцінював під кутом зору національних традицій, співвіднесено з українською ідеєю, саме в ній вбачаючи невичерпне джерело енергії розвитку духу, культури мови. Одвічну традицію він прагне оживити в сучасності й реанімувати в душі народу, щоб, спираючись на неї, можна було «викликувати, виворожувати Могутнього, Дужого, Майбутнього» провідника нації. Саме тому він був і залишається «поетом-державником», поетом *слова*, яке будує «*імперію українського духу*». Водночас він же — найяскравіший інтимний лірик, його любовна поезія пристрасна, душевна.

У Варшаві Маланюк працював у міському магістраті на посаді інженера у відділі регулювальних споруд на Віслі, а згодом — викладав російську мову у військовій академії, математику в Українській православній семінарії, співпрацював з Українським науковим інститутом у Варшаві та іншими установами. 21 квітня 1930 р. одружується вдруге з чешкою Богомілою Савицькою. Через чотири роки у них народився син Богдан. Мешкала родина за адресою: Алеї Неподлеглості, № 154, кв. 94. Сім'я Маланюків ще перед війною придбала землю для зведення приватного житла, посадила свій сад, дерева в якому підросли [63] ... Друга світова війна «розчахнула дерево родини» [64], поет змушений був їхати далі на Захід сам [65].

Наголошу, що тридцять й початок сорокових років — це також знайомство і дружба з чеськими поетами Йозефом Сватоплуком Махаром і Олдріджем Земяком. Отже, міжвоєнний період у житті та творчості Є. Маланюка посів

особливе місце, зокрема й тому, що були започатковані важливі творчі взаємини з колегами-літераторами.

У червні 1949 р. поет усвідомив, що брама батьківщини для нього зачинена назавжди, і реемігрував з Німеччини до США. На американському континенті виходять його книжки «Влада» (1951), «П'ята симфонія» (1954), «Проща» (1954), «Остання весна» (1959), «Серпень» (1964), «Перстень і посох» (1972) і два томи літературно-критичних і культурологічних статей «Книга спостережень» (1962, 1966). Зором пам'яті він вишукував українські стежки свого дитинства й дороги юності; подумки повертався до подій громадянської війни, міжвоєнного двадцятиліття — до років, прожитих у Чехословаччині й Польщі, де були написані такі поетичні цикли, як «Міста, де минали дні», «Краків», «Станіслав Виспянський», «*Arx poetica*».

В одній зі своїх статей Є. Макланюк пише: «Творці — не ангели і твори їх — не з'яви на спіритичних сеансах. Живемо на землі. В наших домах не лише кабінети й світлиці, але й кухні. Кухню свою має кожна чинність на цій землі...» [66]. Репрезентуючи архівні й фактологічні матеріали («кухню»), у статті акцентувалася увага на літературному побратимстві українського поета-емігранта з польськими письменниками.

1. *Muzeum im. Anny i Jarosława Iwazkiewiczów w Stawisku*. — Р. 5–492.
2. Див.: Куценко Л. Дон Кіхот із Кам'яця-Подільського. — К., 2005.
3. Див.: Крунич М. Письменник із «празького» грона. До 70-ї річниці смерті М. Гриви // Дзвін [Львів]. — 2001. — № 4. — С. 102–104.
4. Див.: Касьяненко Т. Відгомін визвольних змагань 1917–1920 рр. ХХ ст. у табірній поезії І. Зубенка // *Мова і культура: Художня література в контексті культури* / Відпов. ред. Д. Бураго — К., 2004. — Вип. 7. — Т. VII / 2 — С. 91–97.
5. Маланюк Є. Творчість // Веселка. — 1923. — № 4–6. — С. 9.
6. *Kołańczyk A. Internowani żołnierze armii UNR w Kaliszu. 1920–1939*. — Kalisz; Przemysł; Łwów: [b. w.], 1995.
7. Троцинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. — К., 1994.
8. Див. також: Грузов М., Шудря М. В апокаліпсі хижих літ. — К., 1997.
9. Веретюк О. Українське літературне життя в міжвоєнній Польщі. — Тернопіль, 2001.
10. Див. також: Куценко Л. «Боже, зроби зі мною, що хочеш...» // Дараган Ю. Срібні сурми. — К., 2004. — С. 6–22.
11. Див. про це детальніше: Лисенко Н. Євген Маланюк: Творчість 1920–1923 рр. // *И. С. Шмелев и духовные традиции славянской культуры*. Сб. материал. конференции (Алушта, 11–15 сентября 2002 г.) / Ред. В. П. Цыганник. — Симферополь, 2004. — С. 208–222.
12. Див.: Набитович І. Леонід Мосендз — лицар святого Грааля. — Дрогобич, 2001.

13. Маланюк Є. Невичерпальність / Упоряд. Л. Куценка. — К., 1997.
14. Див. про це докладніше: *Лисенко Н.* Євген Маланюк в українсько-польських і українсько-чеських творчих взаєминах // Матеріали V конгресу МАУ: Літературознавство (Чернівці, 26–29 серпня 2002 р.) / Упоряд. і відп. ред. В. Антофійчук. — Чернівці, 2003. — Кн. 2. — С. 259–262.
15. *Матеріали до новітньої історії літератури і громадської думки.* — Т. 3: Листування з американських архівів 1857–1933 / Ред. Б. Струмінський і М. Скорупська у співпраці з Е. Касинцем і Н. Лівіцькою-Холодною. — Нью-Йорк, 1992. — С. 260.
16. *Kwiatkowski J.* Dwudziestolecie międzywojenne. — Warszawa: PWN, 2002. — S. 58.
17. Маланюк Є. Послання... // Маланюк Є. Книга спостережень. — Торонто, 1962. — Т. 2. — С. 463.
18. Маланюк Є. Послання... — С. 465.
19. *Archiwum D. Doncowa* (Т. X: korespondencja od różnych osób i instytucji). — // Biblioteka Narodowa [Warszawa]. — М F.: nr. 83984. — S. 38.
20. *Матеріали до новітньої історії літератури і громадської думки...* — С. 260.
21. *Iwaszkiewicz J.* Powrót do Europy. — Warszawa: Nakładem księgarni F. Hoesicka, 1931. — S. 89.
22. *Kwiatkowski J.* Poezja J. Iwaszkiewicza na tle dwudziestolecia międzywojennego. — Warszawa: Czytelnik, 1975. — S. 352.
23. *Ольжич О.* Сучасна українська поезія // *Незнайому Воякові* / Упоряд. Л. Череватенко. — К., 1994. — С. 173.
24. *Маланюк Є.* Do Jarosława Iwaszkiewicza // *Iwaszkiewicz J.* Powrót do Europy... — S. 90. Прикро, але український текст Є. Маланюка віднайти не вдалося, тому пропоную переклад Аттіли Могильного:
Бог іще в своїм царстві / Над вигнанцями підносив долоню,
Але не тільки, Пане Брате, / В ліриці наша зброя.
На тому слов'янському хіднику, / Де ми зійшлися, з братом брат,
Не тільки мука спалює, / А й світ нових звитяг...
Дивлячись на Прагу і Варшаву, / Не тільки відчуваємо біль,
А й плакаємо майбутню славу / І простір знедолених полів.
25. *Muzeum im. Anny i Jarosława Iwaszkiewiczów w Stawisku.* — Р. 5 494.
26. Маланюк Є. Послання // *Баган О., Гузар З., Червак Б.* Лицарі духу (Українські письменники-націоналісти — «вістниківівці») / Дрогобич, 1996. — С. 183.
27. Див. Маланюк Є. Земна Мадонна. — Л., 1934. — С. 26.
28. Маланюк Є. Поезії / Упоряд. Т. Салига. — Л., 1992. — С. 431.
29. Див також: *Салига Т.* Євген Маланюк і Галичина // *Салига Т.* Вогнем пречистим. — Л., 2004. — С. 164–174.
30. Див. також: *Куценко Л.* Біля витоків Варшавської групи // *Куценко Л.* Наталя Лівіцька-Холодна. — Кіровоград, 2004. — С. 31–43.

31. Див. докладніше: *Доленга С.* Донцовщина. — Варшава, 1938; *Сварник Г.* Юрій Липа і Дмитро Донцов кризь призму особистих і творчих взаємин // *Юрій Липа: голос доби і приклад чину*. Зб. наук. праць / Відпов. ред. Т. Салига. — Л.: ЛНУ ім. І. Франка. — С. 213–238.
32. *Теліга О.* О Краю мій...: Твори, документи, біографічний нарис / Упоряд. Н. Миронець. — К., 1999. — С. 113.
33. *Донцов Д. Д.* Дві літератури нашої доби. — Л., 1991. — С. 279.
34. *Баган О.* Естетика і поетика вістниківського неоромантизму / Автореф. Канд. філол. наук. — Л., 2002. — С. 4.
35. *Державин В.* Три роки літературного життя на еміграції (1945–1947) // *Українське слово*. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст.: У 3-х кн. — Кн. 3 / Упоряд. В. Яременко, Є. Федоренко. — К., 1994. — С. 576.
36. *Ковалів Ю.* «Празька школа»: на крутосхилах «Філософії чину». — К., 2001. — С. 5.
37. Див. нашу публ. статті: *Маланюк Є.* До проблеми класифікації культур // *Основа*. — 1997. — № 33 (11). — С. 105–111. Див. нашу публ. статті: *Маланюк Є.* До проблеми класифікації культур // *Основа*. — 1997. — № 33 (11). — С. 105–111.
38. *L. J.* Po śmierci Małaniuka // *Kultura* [Paryż]. — 1968. — № 10 / 252. — S. 111.
39. Див. детальніше: *Лисенко Н.* «Так навчилися ми все обертати у вірші...»: (Ю. Тувім — Є. Маланюк). — Слово і час. — 1997. — С. 1994. — № 11 / 12. — С. 31–34; *Лисенко Н.* До питання стосунків між двома поетами // *Літературознавчі студії*. Зб. наук. праць / Ред. колегія Г. Ф. Семенюк, Н. М. Гаєвська. — К., 2003. — Вип. 4. — С. 131–137.
40. Див.: *Зельвак. А.* Станіслав Стемповський — польський приятель Євгена Маланюка // *Євген Маланюк: Література. Історіософія. Культурологія*. Матер. наук. конференції (Кіровоград, 14–15 травня 1997) / Голов. ред. Г. Д. Клочек. — Кіровоград: КДПУ ім. В. Винниченка, 1998. — Ч. III. — С. 56–59; *Лисенко Н.* Євген Маланюк та «Паризька «Культура» // *Роль Паризької «Культури» в становленні українсько-польського взаєморозуміння*. Зб. наук. праць круглого столу (Київ, 25–26 травня 2000 р.) / За ред. Т. Зарецької. — К., 2002. — С. 50–58.
41. *Ольжич О.* Сучасна українська поезія... — С. 173.
42. *M. E. Paweł Tuczyna* // *Ateneum* [Warszawa]. — 1934. — № 3. — S. 481.
43. Цит. за кн.: *Sawicka J.* Wołyń poetycki w przestrzeni kresowej. — Warszawa, 1999. — S. 105.
44. *W. J. Eugeniusz Małaniuk* // *Przegląd Współczesny* [Kraków]. — 1934. — Т. XLV. — S. 23.
45. *Archiwum J. Wołoszynowski* // *Muzeum literatury im. A. Mickiewicza w Warszawie*. — II. 15 798.
46. *Korespondencja J. Wołoszynowskiego z lat 1927–1977* // *Biblioteka Narodowa*. — III. 11 385. Т. III. — К. 136

47. Див.: *Єржиківська Н.* Рецепція Євгена Маланюка у польській пресі 30-х рр. XX ст. // *UKRAINA Między językiem a kulturą* / Pod. red. B. Zinkiewicz-Tomanek, A. Fałowskiego. — Kraków, 2003. — S. 323–330.
48. *Лисенко Н.* Євген Маланюк і Юзеф Чехович: Форми взаємоперегуку поетів 30-х рр. XX ст. // *Слов'янські літератури*. III Міжнародний конгрес славістів (Любляна, 15–21 серпня 2003 р.). Зб. наук. праць / Відпов. ред. Р. Радішевський. — К., 2003. — С. 191–208.
49. Літературно-науковий вістник [Львів]. — 1925. — № 5. — С. 114.
50. *Łobodowski J.* Napis na księdze wierszy // *Biuletyn polsko-ukraiński*. — 1937. — Nr. 29 (220). — S. 328.
51. *Malaniuk E.* Warszawa // *Wiadomości Literackie*. — 1933. — 12 marca. — S. 3.
52. *Маланюк Є.* Поезії... — С. 432.
53. *Inglot M.* Wiersz i pomniki. W kręgu XIX-i XX-i wiecznej recepcji dzieł Adama Mickiewicza. — Wrocław, 1999. — S. 267–280. Див. також: *Лисенко Н.* Адам Міцкевич та Євген Маланюк (Державність і великий поет) // *Адам Міцкевич і Україна*. Зб. наук. праць / Ред. Радішевський. К., 1999. — С. 303–311.
54. *Malaniuk E.* Warszawa... — S. 3.
55. *Маланюк Є.* Поезії... — С. 433.
56. *Domcow D.* Archiwum... — S. 555.
57. *Маланюк Є.* Посланіє ... — С. 470.
58. *Маланюк Є.* Стилєт і стилос. — Подєбради, 1925. — С. 45.
59. *Маланюк Є.* Посланіє... — С. 470.
60. *Маланюк Є.* Остання доба нашої літератури // Шляхом незалежності [Варшава]. — 1931. — № 3. — С. 102.
61. Див.: *Тищенко О.* Метафора Євгена Маланюка. — К., 2004. — С. 78–79.
62. *Маланюк Є.* Книга спостережень: Статті про літературу / Упоряд. Г. Сивоконя, прим. Р. Харчук. — К., 1997. — С. 97.
63. *Куценко Л.* Євген Маланюк: дорогами втрат і сподівань. — Кіровоград, 2002. — С. 61.
64. *Маланюк Є.* Перстєнь і посох. — Мюнхєн, 1972. — С. 61.
65. Див.: *Куценко Л.* «Так розчахнулось дерево родини...»: Штрихи до сімейної драми Маланюків. Листи поєта до сина // Кіровоград: КДПУ ім. В. Винниченка, 1999.
66. *Маланюк Є.* Книга спостережень... — 1997. — С. 97.